

Teoretická a metodologická východiska pražské slovenské literatury a kultury

IVAN DOROVSKÝ (BRNO)

V českém a slovenském literárním a obecně kulturním vývoji lze v průběhu staletí vysledovat několik výrazných etap vzájemného literárního i jazykového sblížování a oddalování, přátelského „objímání“ i chladného odmítání, vzájemnosti a nevzájemnosti.¹ To je ovšem zcela přirozený vývojový proces dvou národních literatur a kultur, jejichž vzájemné vztahy mají *špecifický charakter* (K. Rosenbaum) a které navíc spojuje mj. geneticky blízký jazyk, četná společná historická období, tzv. sociálně historická realita a staletí nebo desetiletí trvajících soužití v jednom společném státním útvaru (v rámci Rakousko-Uherska, meziválečné republiky i poválečné federace).

Na základě těchto a dalších faktorů se právem hovořilo a hovoří o společném československém (nebo česko-slovenském) literárním kontextu. Podle terminologie Ďurišinyovy komparatistické školy jej můžeme označit jako česko-slovenské meziliterární a obecně kulturní společenství. A to i přesto, že některé nesprávné názory především mnoha českých autorů o jednom národě, o jednom jazyce ve dvou zněních a o jedné kultuře, které se prosazovaly mezi dvěma světovými válkami a dokonce i několik let po druhé světové válce, značně negativně působily na vzájemné vztahy našich národů.

Slovenský literární historik, teoretik a kritik Stanislav Šmatlák (1925-2003) doložil, že při vytváření vzájemných vztahů působily jak diferenciativní, tak také integrační a komplementární faktory.² A F. X. Šalda (1867-1937) hovořil o tzv. dvojpolaritě české a slovenské literatury. Ve stati *Centralism a partikularism v písemnictví našem i cizím* z konce dvacátých let 20. století F. X. Šalda mj. napsal: „*Nejde o to, aby slovenská*

¹ *Československý literární kontext*, Bratislava 1980.

² Šmatlák, St.: *O vzájemných vztáchoch českej a slovenskej literatúry*. Slovenské pohľady 78, čís. 10, 1962, s. 14-23.

*literatura vplynula do českej, nýbrž o to, aby tvořivě popírala českou literaturu a doplňovala se s ní ve vyšší útvár. Jde o to, aby slovenská literatúra dohonila brzy literaturu českou, dostala se s ní na stejný vývojový stupeň: neboť jen tak bude s ní moci soupeřiti a v tomto soupeření je celá vyšší vývojovost naší přišší literatury.*³

Domnívám se, že je třeba se znovu podívat na to, co bylo v této problematice vykonáno a zhodnotit výsledky mj. také z hlediska nově vzniklých vzájemných politických, ekonomických a kulturních vztahů. Po rozpadu československé federace počátkem 90. let minulého století se vzájemné vztahy českého a slovenského národa dostaly do zcela odlišné polohy. Mnohé známé kulturní i politické osobnosti rezignovaly na dosavadní styky. Nastal útlum, který byl dlouhodobější a výraznější v Česku než na Slovensku. V České republice ustoupila slovenská kultura silně do pozadí nebo zcela zmizela. Stále výrazněji jsme začali postrádat melodickou slovenštinu, kterou jsme denně slyšeli především z televizního a rozhlasového vysílání. Těšili jsme se mj. na televizní pondělky z Bratislavy. Česká literatura a kultura měla bezprostředně po rozdělení společného státu podobné osudy, třebaže vztah slovenských občanů k české kultuře byl vždycky velmi silný.

Mohli bychom téměř bez výhrad souhlasit s tvrzením Tomáše Weisse, že je „*povědomí o slovenské literatuře v Česku poslední dobou opravdu chabé. Průměrný slovenský intelektuál vyjmenuje bez mrknutí oka minimálně deset současných českých autorů a přidá i názvy knih se stručným obsahem, ale ve většině kulturních redakcí u nás si posádka možná vzpomene na Tataruku a někdo ještě z hrůzy vypotí Lasicu se Satinským. Na Slovensko míří každý týden auta naládaná tisíci českých knih, ale v opačném směru nejčastěji stačí igelitka. V Česku se prostě, až na pár odborných titulů, slovensky přestalo číst*“ - konstatoval dále T. Weiss.⁴

Po několikaletém útlumu totiž podle mého názoru přece jen začal v Česku znovu ožívat zájem o slovenskou literaturu, divadlo a hudbu. Výsledkem nově se tvořících vztahů je mimo jiné to, že se po rozpadu československé federace občané slovenské národnosti v České republice stali nejpočetnější národnostní menšinou. Podle údajů ze sčítání obyvatelstva v roce 2001 ji tvoří více než 193.000 osob. Přímé dopady rozdělení na slo-

³ Šaldův Zápisník I, 1928-1929, s. 304.

⁴ Weiss, T.: *Forest Gump z Komárna*, Lidové noviny, příloha Orientace, 20. listopadu 2004, s. 16.

venskou kulturu ovšem někteří slovenští herci a politici (např. Milan Kňažko) nevidí.⁵

V hlavním městě Praze a na mnoha jiných místech Čech a Moravy vznikla četná občanská sdružení, spolky, kluby a instituty nejrůznějšího kulturního zaměření, ČeskoSlovenská scéna, Slovensko-český klub i Slovensko-Česká obchodní komora, začaly vycházet noviny a časopisy (*Korene* a *Slovenské dotyky*, které se programově věnují literatuře), byly otevřeny školy pro děti slovenské národnosti, hrají se dvojjazyčná divadelní představení atd. Slovenští herci a režiséři hrají a režírují v pražských divadlech i na televizních obrazovkách česky nebo ve své mateřštině, literární tvůrci a vědečtí pracovníci píší svá umělecká a vědecká díla buď česky, nebo jak česky, tak také slovensky ap.

Uvedené a ještě mnohé další faktory mě vedou k tomu, abych začal hovořit o **pražské slovenské literatuře a kultuře**, která se stala součástí jak slovenského, tak také českého literárního a obecně kulturního procesu posledního desetiletí. Nepovažuji ji tedy za nějaký samostatný ostrůvek v českém kulturním moři, neboť díla, která vznikají, působí motivicky, námětově, ba dokonce jazykově jak na slovenský, tak také na český literární a obecně kulturní vývoj.

Obdobně jako byla pražská německá literatura nebo česká literatura psaná německy určena recipientům (čtenářům) německého, německožidovského a českého původu, také ve slovenštině a v češtině vznikající pražská slovenská literatura (*slovenská literatúra v Prahe*) je určena slovenským i českým čtenářům. Je to podle našeho názoru tzv. nadnárodní jev. Její autoři vycházejí ze slovenských a českých tradic a spoluvytvářejí nové estetické hodnoty v obou národních literaturách. Přitom je pro mne zcela nepřijatelná teze editorů antologie *Slovenská literatúra v Prahe 2000*, že „nie je nijakou výnimkou viacnásobná národná identita“.⁶

Společně česko-slovenské kulturní tradice sahají daleko do minulosti. Ještě dříve než „*Jánom Kollárom počínajúc a Dominikom Tatarkom končiac*“.⁷ V období tzv. národního obrození mívaly nejednou širší slovanský charakter. V zeměpisně nebo jazykově blízkých literaturách vycházela četná díla společně s překlady (A. Mickiewicz, R. Žinzifov, nejnověji např. P. Javorov, L. Kroužilová, Tin Ujević aj.). Bezprostřední recepce literárních děl napsaných v geneticky blízkém jazyce byla vyvolána ideově uměleckým obsahem, který odpovídal obecně kulturním potřebám recipu-

⁵ *Právo*, sobota 13. listopadu 2004, s. 19.

⁶ *Slovenská literatúra v Prahe 2000*, Praha 2000, s. 8.

⁷ Tamtéž, s. 5.

jící literatury. A také tím, že nejednou převyšovala soudobou domácí literární produkci. J. K. Tyl (1808-1856) již v polovině 19. století v souvislosti s překlady z polské literatury mj. napsal, že *Kraszewského nepokládáme za cizího spisovatele, ale za vlastního, protože duch oživující jeho spisy je českým čtenářům srozumitelnější než kteréhokoli spisovatele jiného národa*.⁸

Při charakteristice *slovenskej literatúry v Prahe* (jak zní název největší antologie, 2000) bychom si měli nejprve teoreticky a obsahově vysvětlit pojmy a terminologická spojení *druhý domov, Praha a slovenská literatúra*⁹ nebo naopak *slovenská literatúra a Praha* a některé další termíny. Teprve poté můžeme přistoupit k výkladu děl pražské slovenské literatury z hlediska teorie meziliterárnosti. Přitom vůbec nepopírám, že Praha v minulosti byla a dosud pro mnohé tvůrce i obyčejné slovenské občany je také slovenská.¹⁰ Po rozdělení federace bylo často slyšet z úst slovenských intelektuálů, že „*Praha je stejně dál naše hlavní kulturní město*“.

Povaha nového fenoménu slovenské pražské literatury vyžaduje objektivní přístup. Nejdříve budeme muset slovenské básníky, prozaiky, dramatiky a literární kritiky, filmové, divadelní a televizní režiséry a další tvůrce rozdělit na autory, kteří v svém *druhém domově* (Emil Charous) pokračovali a pokračují psát slovensky, dále na tvůrce, kteří změnili svůj jazykový kód, a na dvojdomé či biliterární autory. Přitom bychom neměli při hodnocení jejich díla brát jako jediné směrodatné místo (země) jejich narození. Tvůrce může dnes např. v rámci Evropské unie žít a tvořit, kdekoli chce. Podstatné je, pro koho píše, tj. komu svůj jazyk (jazyk textu) určuje. A to i přesto, že v recenzi o knize *Slovensko-české osudy* (2000) se mj. píše, že četní tvůrci, kteří jsou v ní zastoupeni, „*považují československou vzájemnost za základní kulturní kód své osobnosti*“.

Už výše uvedená útlá antologie *Slovenská literatúra v Prahe 2000*, o níž jsem psal již dříve¹¹, obsahuje ukázky z tvorby sedmnácti slovenských autorů různých žánrů, generací, odlišné umělecké a ideové orientace a svébytného vztahu jednak ke Slovensku a jeho kultuře, jednak k literatuře a kultuře české. Ze známějších jsou to mj. Ľubomír Feldek (nar. 1936),

⁸ Dorovský, I.: *Otázky srovnávacího studia literatur střední a jihovýchodní Evropy*. SPFFBU, řada literárněvědná D 28, Brno 1981, s. 71-80.

⁹ Charous, E.: *Praha a slovenská literatúra*, Praha 1998.

¹⁰ Viz např. Skalský, V.: *Moja Praha slovenská v antologii Slovenská literatúra v Prahe 2000*, Praha 2000, s. 72-74.

¹¹ *Česká slavistika 2003. Příspěvky českých slavistů na XIII. mezinárodní sjezd slavistů v Lublani*, Praha 2003.

Karol Sidon (nar. 1942), Andrej Stankovič (nar. 1940), Ivan Odilo Štampach (nar. 1946), Nataša Tanská (nar. 1929) aj. *Pritom sa nikto z nich, a to bez nadsádzky, svojim kratším či dlhším pobytom v Prahe, rovnako ako inde v Čechách a na Morave, neodcudzil rodnej krajine. I keď nejedného z nich z toho v rôznych meniacich sa obdobiach obviňovali nemeniaci sa vyznávači primitívneho nacionalizmu. V Prahe však všetci nachádzali aj čosi spoločné: časom sme si to zvykli nazývať česko-slovenskou a slovensko-českou vzájomnosťou či spolupatričnosťou - píše editoři.*¹²

Antologie *Slovenská literatúra v Prahe 2000* však bohužel vychází z dnes již podle mého názoru překonaného pojetí, že náš je každý, kdo pochází od nás, kdo se u nás (v tomto případě na Slovensku) narodil. „Podstatná bola pre nás nespochybniteľná väzba ku Slovensku - ľudská i literárna“ - uvádí se v ediční poznámce. Přitom přiznávají, že „značná časť autorov píše po slovensky i po česky.“ To ovšem podle našeho názoru znamená, že jsou bilingvní a také ve většině případů biliterární.

Přijmeme-li jako nově vzniklý fenomén fakt, že se v posledním desetiletí minulého a v prvních letech našeho století formuje v Praze již zmiňovaná pražská slovenská literatura a kultura (obdoba pražské německé literatury), pak bychom ji měli definovat, tj. zjistit a pojmenovat její hlavní charakteristické rysy.

Soudím, že při její definici bychom měli nutně vycházet z primární funkce textu, tj. z jazyka textu. Přitom bychom měli vyloučit místo narození nebo dokonce dlouhodobý či krátkodobý pobyt tvůrců na Slovensku nebo v Praze jako kritérium k jejich zařazení do pražské slovenské literatury.

1. Nelze pojímat do pražské slovenské literatury autory, kteří mají pouze *slovenské korene* (např. Karol Sidon, jeho *otec pochádzal z Trnavy*, Andrej Stankovič aj.), jak to dělají editoři knihy *Slovenská literatúra v Prahe 2000*.

2. Je značně kuriózní zařazovat do pražské slovenské literatury takové literární tvůrce, kteří sice bydlí a pracují v našem hlavním městě, ovšem převážně tvoří a angažují se v jiné národní literatuře. To je např. Mária (Mariusja) Nachajová (nar. 1951), která se jako košická rodačka do Prahy vdala, píše však převážně ukrajinsky a patří především do dějin ukrajinské literatury.

3. Do pražské slovenské literatury řadím takové literární tvůrce, kteří také ve svém „druhém domově“ píší slovensky, např. Oľga Feldeková (nar. 1943), Marián Vanek (nar. 1941), Taťjana Lehenová (nar. 1961),

¹² *Slovenská literatúra v Prahe 2000*, s. 5.

Vladimír Skalský (nar. 1972) aj. Tím totiž konkrétně určují svůj vztah k recipientům, tj. své dílo adresují Slovákům v Praze a v České republice a také čtenářům na Slovensku. Je to analogie s pražskou německou literaturou, kterou její tvůrci adresovali nejen pražským německy mluvícím a rozumějícím čtenářům, nýbrž také recipientům celé germanofonní oblasti.

4. Je nesporné, že do pražské slovenské literatury patří všichni ti literární a kulturní tvůrci, kteří jsou bilingvní a také biliterární, tj. kteří píší jak česky, tak také slovensky, např. Ľubomír Feldek, Dagmar Gregorová-Prášilová, Jozef Junas, Ján Rakytka, Vojtěch Zamarovský, Nataša Tanská aj.). Ti jsou právem zařazováni do českých i slovenských literárních slovníků a encyklopedických příruček.¹³ Ti a mnozí další tvůrci vstřebali do sebe české i slovenské kulturní tradice. Z kulturní paměti svého rodného kraje, své původní vlasti a z „druhé domova“ čerpají pro svá umělecká díla tematické, stylové a ideové inspirace, které tvořivě rozvíjejí literaturu a kulturu dvou národních společností, jež tvoří součást sjednocující se Evropy.

Slovenský básník a publicista Ciril Zlobec (nar. 1925) vyslovil před více než dvaceti lety kacířskou myšlenku, že *literatura je nejsilnější tehdy, když ji nikdo zvláště nepotřebuje, když jednoduše je, existuje, svobodná ve své tvorbě, ve svém sepětí a ve svém působení, a naopak je nejslabší tehdy, když se od ní očekává, že vyřeší všechny spleťtité situace a nesnáze, které jsou obecně vzato společenské, sociální a politické.*¹⁴ Nakolik je Zlobcovo tvrzení správné, posuďte sami.

¹³ Viz mj. nejnověji *Slovník českých spisovatelů*, Praha 2000, *Slovník slovenských spisovateľov 20. storočia*, Bratislava 2001 aj.

¹⁴ Zlobec, C.: *Razgrnuvanje na novi pogledi*. Nova Makedonija, Skopje 27. června 1982, s. 9.